

## Εισαγωγή

Αντικείμενο αυτού του βιβλίου είναι η εκπαίδευση της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη και η σημασία της για τη συγκρότηση της μειονότητας ως ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας. Μέσα από τη διερεύνηση του εκπαιδευτικού πεδίου, τόσο στο επίπεδο των δομών όσο και σε εκείνο των εκπαιδευτικών πρακτικών, η μελέτη αυτή επιχειρεί να φωτίσει σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές που συντελούνται την τελευταία περίοδο στο χώρο της μειονότητας και καθορίζουν τη θέση της στην ελληνική κοινωνία.

Η μειονότητα της Θράκης είναι η μόνη επίσημα αναγνωρισμένη μειονότητα στην Ελλάδα. Η εκπαίδευσή της διέπεται από ιδιαίτερο νομικό καθεστώς, προϊόν διεθνών συμβάσεων, παρέχεται σε ξεχωριστά σχολεία, τα οποία απευθύνονται μόνο σε μειονοτικούς μαθητές και λειτουργούν με δίγλωσσο πρόγραμμα (με τα μαθήματα μοιρασμένα στην ελληνική και την τουρκική γλώσσα). Η μειονοτική εκπαίδευση είναι θεσμός που θεωρητικά είχε στόχο να προστατεύσει τα δικαιώματα διατήρησης της μητρικής γλώσσας και της θρησκείας, τα οποία αναγνωρίζονται σε αυτή την ομάδα ελλήνων πολιτών, και αντιμετωπίζεται από τα μέλη της μειονότητας ως αποφασιστικής σημασίας για την εθνοπολιτισμική τους ταυτότητα. Όμως το εκπαιδευτικό πρόβλημα της μειονότητας είναι οξύτατο. Η ανεπάρκεια της μειονοτικής εκπαίδευσης, η οποία διατηρήθηκε επί μακρόν, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την κοινωνική περιθωριοποίηση αυτής της ομάδας. Το γενικό μορφωτικό επίπεδο των μελών

της είναι πολύ χαμηλό, με μεγάλη απόκλιση από τους εθνικούς μέσους όρους, ενώ το επίπεδο της ελληνομάθειας ανεπαρκέστατο για τη σχολική εξέλιξη. Μέχρι πολύ πρόσφατα συντριπτικό ποσοστό μαθητών εγκατέλειπε το σχολείο στο τέλος του δημοτικού και ακόμα και σήμερα σημαντικό ποσοστό δεν ολοκληρώνει την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση.

Το εκπαιδευτικό πρόβλημα της μειονότητας έχει εμφανείς παιδαγωγικές διαστάσεις. Το διχοτομημένο αναλυτικό πρόγραμμα των μειονοτικών σχολείων, τα ακατάλληλα για αλλόγλωσσους μαθητές βιβλία και ο τρόπος διδασκαλίας των ελληνικών, η ανεπαρκής προετοιμασία των εκπαιδευτικών για τις συγκεκριμένες συνθήκες και η απουσία στοιχειωδών γνώσεων διδασκαλίας της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας είναι οι ορατοί παράγοντες που αναστέλλουν την εκπαιδευτική αποτελεσματικότητα αυτών των σχολείων. Οι βαθύτερες όμως αιτίες του προβλήματος συνδέονται με τις πολιτικές του διαστάσεις.

Όπως τεκμηριώνεται σε αυτό το βιβλίο, η εκπαίδευση της μειονότητας και η ιστορική της εξέλιξη εξαρτώνται στενά από τις διακυμάνσεις των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Με δεδομένη τη μακρόχρονη αντιπαλότητα των δύο χωρών, η εκπαίδευση αποτέλεσε πεδίο διαρκούς πολιτικής αντιπαράθεσης. Η τουρκική εθνοτική ταυτότητα του μεγαλύτερου μέρους του μειονοτικού πληθυσμού και η γενικότερη πολιτική των τουρκικών κυβερνήσεων, με κορυφαίο γεγονός την επέμβαση το 1974 στην Κύπρο, μετατρέπουν τη μειονότητα σε «εθνική απειλή», καθορίζοντας και την αντιμετώπισή της από τις ελληνικές αρχές, με την περιθωριοποίηση ως πολιτική ελέγχου. Καθώς η μειονοτική εκπαίδευση αποτελούσε για την τουρκική πλευρά ισχυρό ιδεολογικό εργαλείο για τη διατήρηση της επιρροής της στη μειονότητα, η ελληνική πλευρά χειρίστηκε την εκπαίδευση ως πεδίο ελέγχου με στόχο τον περιορισμό της τουρκικής επίδρασης και συνεπώς της απειλής που αυτή αντιπροσώπευε. Οι παρεμβάσεις λοιπόν στο εκπαιδευτικό πεδίο καθορίστηκαν κυρίως με βάση τις επιδιώξεις της ελληνοτουρκικής διαμάχης και

όχι τις εκπαιδευτικές ανάγκες της μειονότητας. Ένα τέτοιο πλαίσιο διαστρέφει τη μορφωτική λειτουργία της μειονοτικής εκπαίδευσης, προσδίδοντας ρητά σε όλες τις πλευρές της πολιτικής διάσταση και σημασία, η οποία συχνά υποκαθιστά το παιδαγωγικό τους περιεχόμενο.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μαζί με πολλές βαθύτερες μεταβολές της ελληνικής κοινωνίας και της πολιτικής απέναντι στις μειονότητες, η πολιτική αυταρχικού ελέγχου, διαχωρισμού και κοινωνικής περιθωριοποίησης που διήρκεσε δεκαετίες, άρχισε να αποδεικνύεται όχι μόνο χωρίς αποτέλεσμα, αλλά και γενικότερα λανθασμένη. Τίθενται έτσι σταδιακά τα θεμέλια μιας νέας πολιτικής που προβάλλει στην αρχή της ίσης μεταχείρισης των μελών της μειονότητας ως ελλήνων πολιτών και στοχεύει στην άρση των διακρίσεων στο κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Βασικό πεδίο στο οποίο αποτυπώνονται εμφανώς αυτοί οι πολιτικοί προσανατολισμοί είναι η εκπαίδευση. Ανάμεσα στα μέτρα που αλλάζουν τα δεδομένα είναι και η ειδική ρύθμιση, που από το 1995 ανοίγει το δρόμο της ελληνικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης για τα μέλη της μειονότητας, μέτρο με μεγάλη πολιτική σημασία, αφού συμβολίζει μια εφικτή πλέον προοπτική βελτίωσης της κοινωνικής θέσης της μειονότητας.

Στο ίδιο πλαίσιο αλλαγών εντάσσεται η προσπάθεια βελτίωσης της μειονοτικής εκπαίδευσης που υλοποιήθηκε μέσα από το μακρόχρονο εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων». Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε στην περιοχή της Θράκης σε δύο φάσεις (η πρώτη το διάστημα 1997-2000, η δεύτερη το 2002-2004) και είχε στόχο την ενίσχυση της ελληνομάθειας των παιδιών της μειονότητας και το άνοιγμα του δρόμου για την εκπαιδευτική και κατ' επέκταση την κοινωνική τους ένταξη<sup>1</sup>. Βασική αρχή που διέπει συνολικά τη λογική

---

1. Το πρόγραμμα ανήκει στα μέτρα για την καταπολέμηση της ανισότητας ιδίως των ομάδων που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό, τα οποία χρηματοδοτούνται κατά 70% από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Την εποπτεία είχε η Γραμματεία Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης του

του προγράμματος είναι η αναγνώριση της ταυτότητας και ο σεβασμός των εθνοπολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων της μειονότητας. Η εκπαιδευτική παρέμβαση αφορούσε τις δύο βαθμίδες της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Στο επίπεδο της πρωτοβάθμιας εφαρμόστηκε σε όλα τα μειονοτικά δημοτικά, ενώ στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας, εκτός από τα μειονοτικά σχολεία, συμπεριέλαβε και όλα τα ελληνόφωνα δημόσια γυμνάσια όπου φοιτούσαν παιδιά της μειονότητας. Η παρέμβαση εστιάστηκε στο μέρος εκείνο του αναλυτικού προγράμματος που διδάσκεται στην ελληνική γλώσσα. Μέσα από πολλαπλές παρεμβάσεις στο γνωστικό και παιδαγωγικό περιεχόμενο της εκπαιδευτικής διαδικασίας επιχειρήθηκε η συνολική αναβάθμιση της εκπαίδευσης της μειονότητας. Δύο βασικοί άξονες γύρω από τους οποίους οργανώθηκε το έργο του προγράμματος ήταν η παραγωγή νέων σχολικών βιβλίων και εκπαιδευτικών υλικών, κατάλληλων για μαθητές με άλλη μητρική γλώσσα από την ελληνική, και η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα νέα βιβλία και τις παιδαγωγικές μεθόδους που αυτά εισηγούνταν. Το έργο του προγράμματος ήταν πολυσχιδές, δεν περιορίστηκε μόνο στο εσωτερικό του σχολείου, αλλά περιέλαβε και ευρύτερες δραστηριότητες στο επίπεδο της κοινότητας, υποστηρικτικές της εκπαιδευτικής παρέμβασης<sup>2</sup>.

Με δεδομένη την πολύχρονη υπαγωγή των ρυθμίσεων και πρακτικών σχετικά με τη μειονοτική εκπαίδευση σε πολιτικές

---

Υπουργείου Παιδείας, ενώ φορέας υλοποίησης ήταν το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τη γενική επιστημονική ευθύνη είχε η Άννα Φραγκουδάκη, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το πολυεπίπεδο έργο του προγράμματος υλοποίησε μεγάλος αριθμός επιστημονικών ομάδων αποτελούμενων από ειδικούς από διαφορετικούς επιστημονικούς χώρους. Στην πρώτη φάση του προγράμματος συμμετείχα ως υπεύθυνη του τομέα της έρευνας. Κατά τη δεύτερη φάση είχα την ευθύνη οργάνωσης και υλοποίησης της έρευνας με αντικείμενο τη διατροφή των μαθητών της μειονότητας από την υποχρεωτική εκπαίδευση.

2. Για το πολυσχιδές έργο του προγράμματος βλ. *Ομοιότητες και διαφορές. Αναζητώντας νέους δρόμους στην εκπαίδευση*. Πρακτικά Συνεδρίου, Κομοτηνή, 29-30/11/2002, Αθήνα, 2002, Θ. Δραγώνα και Ά. Φραγκουδάκη

προτεραιότητες, υπήρχε σημαντικό κενό δεδομένων και απουσία έγκυρων πληροφοριών για το σύνολο των παραγόντων της συμμετοχής στην εκπαίδευση και της επίδοσης. Έτσι ένα μέρος του προγράμματος είχε αμιγώς ερευνητικό χαρακτήρα. Από τις έρευνες που υλοποιήθηκαν σε αυτό το πλαίσιο προέρχεται το ερευνητικό υλικό στο οποίο στηρίζεται αυτό το βιβλίο. Η ένταξη του ερευνητικού έργου στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής παρέμβασης προσδιόρισε και το χαρακτήρα της έρευνας, με την έννοια ότι ο σχεδιασμός και η υλοποίησή της πήραν υπόψη τις ανάγκες και τους σκοπούς του προγράμματος, στους οποίους η έρευνα έπρεπε με το δικό της τρόπο να συμβάλει. Οι ερευνητικές εργασίες που έγιναν, φωτίζοντας διαφορετικές πτυχές της εκπαιδευτικής πραγματικότητας, είχαν στόχο να διασφαλίσουν μια από τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την υλοποίηση της παρέμβασης, δηλαδή την τεκμηριωμένη γνώση του πεδίου όπου αυτή τοποθετείται. Ένα τέτοιο πλαίσιο λειτούργησε θετικά για την ανάπτυξη της έρευνας για δύο κυρίως λόγους.

Ο πρώτος είναι ότι επέτρεψε μια σφαιρική διερεύνηση του αντικειμένου, αντίστοιχη της εμβέλειας του προγράμματος. Ο πολλαπλός χαρακτήρας της παρέμβασης ευνόησε στο ερευνητικό επίπεδο το συνδυασμό διαφορετικών προσεγγίσεων και μεθοδολογικών εργαλείων. Συγκεντρώθηκε μεγάλος όγκος ποσοτικών δεδομένων, οργανώθηκαν εργασίες απογραφικού τύπου σχετικά με το μαθητικό πληθυσμό και μεγάλες ποσοτικές έρευνες για τη σχολική διαρροή και τους εκπαιδευτικούς. Χρησιμοποιήθηκαν πολλαπλές ποιοτικές προσεγγίσεις για τη διερεύνηση της σχολικής πραγματικότητας και των συντελεστών της, και εθνογραφικές έρευνες στο χώρο της κοινότητας για τη μελέτη των πολιτισμικών αναφορών των μελών της μειονότητας. Οι έρευνες που έγιναν επιχείρησαν να περιγράψουν τα

---

(επιμ.), «Πρόσθεση, όχι Αφαίρεση. Πολλαπλασιασμός, όχι Διαίρεση»: *Μεταρρυθμίζοντας την εκπαίδευση της μειονότητας της Θράκης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, υπό έκδοση, Α. Ανδρούσου, «Πώς σε λένε;» *Διεργασίες μιας επιμορφωτικής παρέμβασης στη μειονοτική εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα, 2005.

χαρακτηριστικά φοίτησης των μειονοτικών μαθητών σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, να αναδείξουν τις ιδιαιτερότητες των μειονοτικών σχολείων, να μελετήσουν το ρόλο και τα προβλήματα των εκπαιδευτικών ως βασικών συντελεστών της εκπαιδευτικής διαδικασίας, να αναλύσουν τις εκπαιδευτικές πρακτικές και προσδοκίες των γονέων της μειονότητας, αλλά και τη σχέση της εκπαίδευσης με την ταυτότητα αυτής της ομάδας. Μέσα από τη διερεύνηση των επιμέρους ζητημάτων, οι τεμνόμενες αυτές ερευνητικές οπτικές οδήγησαν στη συγκρότηση μιας ενιαίας εικόνας η οποία αποτυπώνει κυρίως το σύνθετο χαρακτήρα αυτού του πεδίου.

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίο η σύνδεση της έρευνας με την παρέμβαση υπήρξε γόνιμη, είναι γιατί λειτούργησε ως οργανική σχέση. Η έρευνα δεν τροφοδότησε μόνο τα υπόλοιπα κομμάτια του προγράμματος, αλλά άντλησε ταυτόχρονα από το έργο των άλλων ομάδων (της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών, της παραγωγής και πειραματικής χρήσης των εκπαιδευτικών υλικών) αναδιατυπώνοντας τα αρχικά ερωτήματα υπό το φως των αντιδράσεων που αυτό το έργο προκαλούσε<sup>3</sup>.

Σε αυτό το βιβλίο παρουσιάζεται μέρος του ποικίλου ερευνητικού υλικού που παράχθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος και αφορά τα δεδομένα για τη συμμετοχή στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση καθώς και τη διαρροή από την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση των μειονοτικών μαθητών. Τα ποσοτικά δεδομένα είτε συγκεντρώθηκαν από διάφορες πηγές των αρμόδιων εκπαιδευτικών υπηρεσιών, είτε προέκυψαν από πρωτογενείς έρευνες στο πεδίο, που στόχο είχαν να περιγράψουν τα χαρακτηριστικά του μειονοτικού μαθητικού πληθυσμού. Η αυτονόητη προϋπόθεση κάθε κοινωνικής έρευνας, η γνώση δηλαδή βασικών μεγεθών του πληθυσμού στον

---

3. Για την αλληλοτροφοδότηση του έργου των επιμέρους ομάδων του προγράμματος βλ. Ανδρούσου, *ό.π.*

οποίο αναφέρεται, στο συγκεκριμένο πλαίσιο της μειονοτικής εκπαίδευσης ήταν έργο κοπιώδες. Το πρόβλημα που αντιμετωπίσαμε δεν ήταν μόνο η απουσία συστηματικών και λεπτομερών στατιστικών δεδομένων, πρόβλημα άλλωστε κοινό για τους ερευνητές της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Ήταν κυρίως ο πολιτικός χαρακτήρας αυτής της απουσίας ή αντίστοιχα τα πολιτικής υφής εμπόδια στην προσπάθεια να αποκατασταθεί μια έγκυρη στατιστική εικόνα.

Στην περίπτωση της μειονότητας, η έλλειψη έγκυρων στοιχείων είναι αποτέλεσμα επιλογής που εξυπηρετεί την ελληνοτουρκική αντιπαλότητα. Η ασάφεια επιτρέπει προσαρμογές της πραγματικότητας βολικές και για τις δύο συγκρουόμενες πλευρές. Μέχρι πρόσφατα η μειονότητα αποτελούσε απαγορευμένο πεδίο για την κοινωνική έρευνα. Η «γνώση» λοιπόν για αυτήν συγκροτείται με βάση αποσπασματικά και παρωχημένα στοιχεία, διάχυτες πεποιθήσεις που λειτουργούν ως εδραιωμένες βεβαιότητες και μύθους που εξυπηρετούν πολλαπλές σκοπιμότητες. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η βασική λειτουργία της έρευνας που είναι η αναζήτηση και δημοσιοποίηση έγκυρων δεδομένων, αποκτά εκ των πραγμάτων πολιτική διάσταση. Με αυτή την έννοια άλλωστε η έρευνα μπορεί να αποτελέσει συνιστώσα των διεργασιών πολιτικής αλλαγής, ελέγχοντας τις «προφανείς αλήθειες» –και τα συμφέροντα– που συντηρούν τη νεφελώδη εικόνα για τη μειονότητα.

Σε μια τέτοια κατεύθυνση τεκμηριωμένης κατανόησης ενός φορτισμένου ιδεολογικά ζητήματος επιχειρεί να συμβάλει αυτό το βιβλίο εστιάζοντας στις αλλαγές που παρατηρούνται στο χώρο της μειονοτικής εκπαίδευσης την τελευταία περίοδο. Η πιο σημαντική αλλαγή είναι η μεγάλη αύξηση του αριθμού των μειονοτικών μαθητών στο επίπεδο του γυμνασίου, γεγονός που δηλώνει μια τάση γενίκευσης της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Ταυτόχρονα όμως η αύξηση αυτή συνοδεύεται από μια σαφή στροφή της μειονότητας προς την ελληνόγλωσση δημόσια εκπαίδευση. Αρχίζει λοιπόν να διαμορφώνεται μια

νέα εκπαιδευτική πραγματικότητα για τη μειονότητα, η οποία δεν περιορίζεται μόνο στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αλλά εκδηλώνεται με διαφορετικούς ρυθμούς και όψεις και στο επίπεδο της πρωτοβάθμιας.

Την έκταση αυτών των αλλαγών προσπαθούμε να αναδείξουμε με βάση την ανάλυση μεγάλου αριθμού ποσοτικών δεδομένων, ενώ για να φωτίσουμε τη σημασία τους στηριζόμαστε στα αποτελέσματα ποιοτικών ερευνών. Επιχειρούμε δηλαδή μια διπλή προσέγγιση εστιάζοντας παράλληλα στο μακροκοινωνιολογικό επίπεδο των εκπαιδευτικών θεσμών και δομών, αλλά και στην οπτική των κοινωνικών υποκειμένων. Η ανάλυση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας μέσα από ένα ποσοτικό πρίσμα επιτρέπει τη σκιαγράφηση της εικόνας στο σύνολό της κάνοντας ορατές τις τάσεις που διαγράφονται. Για την ερμηνεία όμως αυτών των τάσεων δεν αρκεί η «αποστασιοποιημένη» λογική των αριθμών, αλλά έχει σημασία να διερευνηθεί το νόημα που τα ίδια τα άτομα αποδίδουν στις εκπαιδευτικές επιλογές τους.

Βέβαια η στατιστική περιγραφή της πραγματικότητας δεν είναι ποτέ μια απλή τεχνική διαδικασία αποτύπωσης των επιμέρους διαστάσεών της, αλλά ανασύνθεσή της μέσα από συγκεκριμένη οπτική που συγκροτεί ταυτόχρονα και ένα ερμηνευτικό νήμα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση στόχος μας δεν είναι απλά η στατική απεικόνιση του μειονοτικού εκπαιδευτικού πεδίου, αλλά η ανάδειξη της δυναμικής που καθορίζει την εξέλιξή του. Για το σκοπό αυτό εξετάζουμε τα εκπαιδευτικά δεδομένα σε ένα σχετικό βάθος χρόνου, επιχειρώντας, όπου κάτι τέτοιο είναι εφικτό, την επιμήκυνση των χρονικών ορίων. Η ανασύνθεση γίνεται πιο συστηματικά για την περίοδο από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, δηλαδή λίγο πριν αρχίσει να εκδηλώνεται η αλλαγή της ελληνικής πολιτικής στο μειονοτικό ζήτημα, μέχρι σήμερα.

Η σημασία της διάστασης του χρόνου στην προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων είναι μια βασική μεθοδολογική αρχή



αυτής της μελέτης. Είναι σαφές ότι μόνο μέσα από την έννοια της διάρκειας μπορούν να αναδειχθούν οι συνέχειες ή οι τομές, η «ακινησία» ή η κοινωνική μεταβολή. Παράλληλα όμως η ιστορική προοπτική είναι βασική προϋπόθεση για την κοινωνιολογική ερμηνεία του παρόντος. Για να κατανοήσουμε το αντικείμενό μας, δηλαδή τις αλλαγές που είναι σε εξέλιξη στο χώρο της μειονότητας, χρειάζεται να αναγνωρίσουμε το βάρος της ιστορίας που φέρουν κοινωνικά υποκείμενα και θεσμοί, τους σύνθετους δηλαδή καθορισμούς που οι εκπαιδευτικοί θεσμοί και οι πρακτικές της μειονότητας οφείλουν στο παρελθόν τους.

Το πρίσμα μέσα από το οποίο μελετούμε τη σχέση της μειονότητας με την εκπαίδευση είναι η προβληματική της κατασκευής των κοινωνικών ανισοτήτων. Εξετάζουμε δηλαδή τον εκπαιδευτικό αποκλεισμό της μειονότητας ως βασική παράμετρο της υποδεέστερης κοινωνικής της θέσης. Από κοινωνιολογική άποψη ο όρος «μειονότητα» δεν δηλώνει τόσο το μέγεθος ή τα εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά μιας πληθυσμιακής ομάδας, αλλά παραπέμπει κυρίως στις σχέσεις εξουσίας που καθορίζουν την ιεραρχημένη κοινωνική της θέση και την περιορισμένη πρόσβαση που διαθέτει στις διαφορετικές κατηγορίες αγαθών<sup>4</sup>. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο βέβαια η εκπαίδευση συνδέεται στενά με την εθνική ταυτότητα και την πολιτική της σημασία. Περιορίζοντας όμως κανείς την προσέγγιση στις εθνικές διαστάσεις του ζητήματος, κινδυνεύει να αγνοήσει άλλες παραμέτρους, όπως η κοινωνική τάξη και το φύλο, που καθορίζουν τη σχέση της μειονότητας με την εκπαίδευση και συμβάλλουν στην ενίσχυση των κοινωνικών ιεραρχιών και την παραγωγή των ανισοτήτων. Αντλώντας από σύγχρονες κοινω-

---

4. Για τις πολλαπλές σημασίες του όρου «μειονότητα», αλλά και τη χρήση του ως αναλυτικό εργαλείο βλ. S. Trubeta, “Minorisation” and “Ethnicisation” in Greek Society: Comparative Perspectives on Muslim Immigrants and the Thracian Muslim Minority”, *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, 5, 2003.

νιολογικές προσεγγίσεις που αναδεικνύουν τα πολλαπλά θεμέλια των κοινωνικών ανισοτήτων, επιχειρούμε να διερευνήσουμε το σύνθετο πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνονται οι εκπαιδευτικές πρακτικές της μειονότητας<sup>5</sup>. Εκτός από τις πολιτικές παραμέτρους, βασικές συνιστώσες αυτού του πλαισίου είναι η ταξική σύνθεση της μειονότητας και οι κοινωνικές συνθήκες της ύπαρξής της, δηλαδή ο κλειστός χαρακτήρας και οι πολιτισμικές ριζώσεις μιας κατά βάση αγροτικής παραδοσιακής κοινωνίας. Άλλωστε οι αλλαγές στη σχέση της μειονότητας με την εκπαίδευση που χαρακτηρίζουν την τελευταία περίοδο εγγράφονται σε ευρύτερες διεργασίες αλλαγών που συντελούνται παράλληλα στο πολιτικό, το κοινωνικό και το πολιτισμικό πεδίο.

Το βιβλίο αποτελείται από τρία μέρη. Το πρώτο έχει στόχο να παρουσιάσει την πολυπλοκότητα του μειονοτικού εκπαιδευτικού πεδίου καταγράφοντας τις βασικές του ιδιαιτερότητες. Προηγείται η αναφορά στα χαρακτηριστικά της μειονότητας, γλωσσικά, εθνοτικά, δημογραφικά και κοινωνικά, η οποία αναδεικνύει τη δυσκολία μιας έγκυρης ανασύνθεσης της εικόνας της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας, λόγω της έντονης πολιτικής διαμάχης με αντικείμενο την ταυτότητά της. Επισημαίνεται ότι το κύριο χαρακτηριστικό της εικόνας είναι ο διαχωρισμός, γεωγραφικός, εκπαιδευτικός, οικονομικός, της μειονότητας στο πλαίσιο της τοπικής κοινωνίας, ο οποίος υπήρξε αποτέλεσμα πολιτικών επιλογών και καθόρισε όχι μόνο την

---

5. Μέχρι περίπου τη δεκαετία του 1980 η κοινωνιολογική προσέγγιση της ανισότητας συγκροτήθηκε με βάση κυρίως την έννοια της κοινωνικής τάξης. Έκτοτε, ιδιαίτερα στο πλαίσιο των λεγόμενων μεταμοντέρνων προσεγγίσεων, αμφισβητήθηκε η κυρίαρχη σημασία της ταξικής δομής για την ερμηνεία των ανισοτήτων και η αναγωγή των διαφορετικών εκδοχών της κοινωνικής ανισότητας στις ταξικές ανισότητες. Θεωρούμε ιδιαίτερα γόνιμες τις προσεγγίσεις εκείνες, οι οποίες αναγνωρίζοντας τους δομικούς καθορισμούς της ανισότητας, επιχειρούν να αναδείξουν την αλληλοδιαπλοκή των κατηγοριών

κοινωνική περιθωριοποίηση της μειονότητας αλλά και τη συγκρότηση της ταυτότητάς της.

Ακολουθεί η παρουσίαση του σύνθετου πλαισίου της μειονοτικής εκπαίδευσης. Εκτός από την περιγραφή της δομής της και του ιδιαίτερου καθεστώτος που διέπει τα μειονοτικά σχολεία, επιχειρείται η σκιαγράφηση της εξέλιξης της μειονοτικής εκπαίδευσης μέσα στο χρόνο. Η εξέλιξη αυτή αποτυπώνει τις πολιτικές συγκρούσεις που καθόρισαν ιστορικά την πορεία της μειονότητας. Μέσα από την ανάλυση βασικών όψεων της πολιτικής που ακολούθησαν τόσο η ελληνική όσο και η τουρκική πλευρά στο χώρο της μειονοτικής εκπαίδευσης, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα την προσπάθεια ελέγχου των εκπαιδευτικών, προκύπτει ότι για μια μεγάλη περίοδο ο πρωταρχικός στόχος δεν ήταν η μόρφωση των μελών της μειονότητας αλλά ο πολιτικός της έλεγχος. Αναδεικνύεται ότι η ιδιαίτερη εξάρτηση της μειονοτικής εκπαίδευσης από πολιτικές και ιδεολογικές παραμέτρους καθορίζει όλες τις πτυχές της εκπαιδευτικής πραγματικότητας συντηρώντας με πολλούς τρόπους την ανεπάρκειά της.

Μέσα σε ένα τόσο φορτισμένο ιδεολογικά πεδίο η έρευνα αντιμετωπίζει ιδιαίτερα διλήμματα και δυσκολίες. Σε ένα σύντομο κεφάλαιο που κλείνει το πρώτο μέρος του βιβλίου, παρουσιάζονται οι βασικές μεθοδολογικές παραδοχές αυτής της προσέγγισης, τα όρια των ερευνητικών επιλογών καθώς και οι πολιτικές τους διαστάσεις. Η ερευνητική πρακτική στο συγκεκριμένο πεδίο, κάνοντας ορατή τη σχέση της έρευνας με την κοινωνική πράξη, είναι ένα πρόσφορο παράδειγμα για την κατανόηση των ορίων της «ουδετερότητας» του ερευνητή.

Στο δεύτερο και το τρίτο μέρος του βιβλίου παρουσιάζονται

---

της κοινωνικής τάξης, του φύλου, και της εθνότητας στις διαδικασίες παραγωγής των κοινωνικών ανισοτήτων. Βλ. ενδεικτικά H. Bradley, *Fractured Identities. Changing Patterns of Inequality*, Polity Press, Cambridge, 1996, F. Anthias., N. Yuval-Davis, *Racialized Boundaries: ethnic, gender, colour and class divisions and the anti-racist struggle*, Routledge, Λονδίνο, 1992).

τα ερευνητικά δεδομένα. Η παρουσίαση ακολουθεί την αλληλουχία των εκπαιδευτικών βαθμίδων ξεκινώντας από τη φοίτηση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Αναλύεται η εξέλιξη του μαθητικού πληθυσμού των μειονοτικών σχολείων από τη δεκαετία του 1960 και η μεγάλη μείωση που παρατηρείται οδηγεί στη διάτυπωση ερμηνευτικών υποθέσεων σχετικά με τις δημογραφικές τάσεις που χαρακτηρίζουν το μειονοτικό πληθυσμό στο σύνολό του. Σε ό,τι αφορά τα χαρακτηριστικά της φοίτησης, την τελευταία περίοδο είναι εμφανής μια τάση γενίκευσης της φοίτησης στο δημοτικό σχολείο, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τα κορίτσια, παρόλο που εξακολουθεί να υπάρχει ένας αριθμός παιδιών που δεν ολοκληρώνει καν τα έξι χρόνια της υποχρεωτικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Μια βασική παράμετρος που εξετάζεται είναι η κοινωνική προέλευση των μαθητών, δείκτης του κοινωνικού και μορφωτικού προφίλ της μειονότητας. Τα δεδομένα της έρευνας δείχνουν μαζική αγροτική και εργατική προέλευση και πολύ χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων.

Από το μέγεθος του μαθητικού τους πληθυσμού συνάγεται ότι τα μειονοτικά δημοτικά σχολεία εξακολουθούν να αποτελούν τη βασική εκπαιδευτική επιλογή της μειονότητας σε αυτό το επίπεδο. Επισημαίνεται όμως ότι την πολύ πρόσφατη περίοδο αρχίζει να διαμορφώνεται μια δειλή, αλλά σαφής τάση προς τα ελληνόγλωσσα δημοτικά σχολεία, ορατή κυρίως στην περιοχή της Ξάνθης. Η τάση αυτή εξετάζεται σε συνδυασμό με την πολύ σημαντική αύξηση της φοίτησης των παιδιών της μειονότητας στην προσχολική εκπαίδευση, στα ελληνόγλωσσα δηλαδή νηπιαγωγεία, αφού σε αυτή τη βαθμίδα δεν υπάρχουν δίγλωσσα σχολεία. Η σημασία αυτής της νέας για τη μειονότητα εκπαιδευτικής πρακτικής αναλύεται μέσα από ένα διπλό πρίσμα, αφενός ως δείκτης βαθύτερων μετασχηματισμών των παραδοσιακών οικογενειακών δομών που χαρακτηρίζουν τη μειονότητα, αφετέρου ως προς τις ιδεολογικές της διαστάσεις σε σχέση με το ζήτημα της μειονοτικής ταυτότητας.

Το τρίτο μέρος του βιβλίου αναφέρεται στις σημαντικές αλ-

λαγές που παρατηρούνται στο επίπεδο του γυμνασίου από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μέχρι σήμερα και συνδέονται με τη θεαματική αύξηση του αριθμού των μειονοτικών μαθητών. Σε μια πρώτη φάση παρουσιάζονται αναλυτικά τα δεδομένα αυτής της αλλαγής. Εξετάζεται το μέγεθος της αύξησης των μαθητών, οι διαφορές ως προς το φύλο και η βαθμιαία μείωση της ανισότητας εις βάρος των κοριτσιών καθώς και οι επιλογές ως προς τον τύπο γυμνασίου (δίγλωσσο μειονοτικό ή ελληνόφωνο) και οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται ανάμεσα στους νομούς Ξάνθης και Ροδόπης. Μέσα από την ανάλυση των δεδομένων τεκμηριώνεται η αδιαμφισβήτητη στροφή προς το δημόσιο ελληνόφωνο γυμνάσιο, παρόλο που ο μειονοτικός χαρακτήρας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εξακολουθεί να διατηρεί κάποια ερείσματα, πιο ισχυρά στο νομό Ροδόπης. Εξετάζεται παράλληλα το ζήτημα της μαθητικής μετανάστευσης στην Τουρκία και διατυπώνεται η υπόθεση ότι με τη διεύρυνση της πρόσβασης των μειονοτικών μαθητών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα, η φοίτηση σε σχολεία της Τουρκίας τείνει να εξαλειφθεί.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα αποτελέσματα έρευνας σχετικά με τη διαρροή των μειονοτικών μαθητών από το γυμνάσιο. Εξετάζονται αναλυτικά οι μορφές με τις οποίες εκδηλώνεται η διαρροή, ως εγκατάλειψη του σχολείου στο τέλος του δημοτικού, ή ως σχολική αποτυχία και μη ολοκλήρωση του γυμνασίου, καθώς και οι διαφορές ως προς το φύλο και τη γεωγραφική προέλευση των μαθητών. Τα ευρήματα της έρευνας τεκμηριώνουν την οξύτητα του προβλήματος (το ποσοστό της διαρροής αγγίζει το 65%), αλλά και την ανισότητα εις βάρος των κοριτσιών. Ταυτόχρονα όμως αναδεικνύεται μια ισχυρή τάση βελτίωσης της κατάστασης με ταχύτατη μείωση του ποσοστού εγκατάλειψης του σχολείου. Το πρόβλημα εξακολουθεί να είναι πολύ μεγάλο για τα κορίτσια, αμβλύνεται όμως σημαντικά.

Τα τελευταία κεφάλαια επιχειρούν να αναδείξουν τους παράγοντες που καθορίζουν τις εκπαιδευτικές αλλαγές και να ερ-

μηνεύσουν την κοινωνική και πολιτική τους σημασία. Βασίζονται στην ανάλυση της οπτικής των κοινωνικών υποκειμένων, όπως αυτή προκύπτει από το υλικό εμπειρικής έρευνας. Οι εκπαιδευτικές επιλογές της μειονότητας αναλύονται ως κοινωνικές και πολιτικές πρακτικές που ενσωματώνουν κοινωνικούς καθορισμούς, θεσμικά εμπόδια, συλλογικές στρατηγικές και ιδεολογικούς προσανατολισμούς.

Η επιλογή του μειονοτικού γυμνασίου έχει μια σαφή ιδεολογική διάσταση ως υπεράσπιση του ιδιαίτερου μειονοτικού θεσμικού πλαισίου και συνεπώς του τουρκικού χαρακτήρα της μειονότητας. Η διεκδίκηση αυτή εμφανίζεται συμπαγής στο επίπεδο των προσανατολισμών της μειονοτικής ηγεσίας. Η ανάλυση όμως του λόγου των μελών της μειονότητας δείχνει ότι η φοίτηση στο μειονοτικό γυμνάσιο είναι μια αμφίσημη εκπαιδευτική επιλογή, η οποία εκτός από την ιδεολογική διεκδίκηση της ταυτότητας εμπεριέχει συχνά και μια άρρητη αναγνώριση της υποβάθμισης αυτού του σχολείου. Αναδεικνύεται έτσι ότι τα ιδεολογικά ερείσματα του μειονοτικού σχολείου δεν είναι πλέον τόσο ισχυρά ώστε να αποτρέψουν την αμφισβήτηση που δέχεται λόγω των περιορισμένων κοινωνικών διεξόδων που προσφέρει. Στο ίδιο πλαίσιο αναλύεται και η εκπαιδευτική επιλογή του ιεροσπουδαστηρίου, ως ενδιαμέσου δρόμου ανάμεσα στο μειονοτικό και το ελληνόφωνο γυμνάσιο, ο οποίος ορίζεται από θρησκευτικές, ιδεολογικές και κοινωνικο-οικονομικές παραμέτρους.

Το ενδιαφέρον της ανάλυσης εστιάζεται στην καθοριστική σημασία της μαζικής στροφής προς το δημόσιο ελληνόφωνο γυμνάσιο, το οποίο αποτελεί και τη βασική δίοδο μέσω της οποίας πραγματοποιείται η πρόσβαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση για το μεγαλύτερο μέρος του μειονοτικού πληθυσμού. Με αυτή την έννοια η συγκεκριμένη εκπαιδευτική επιλογή ερμηνεύεται σε συνάρτηση με την ευρύτερη κοινωνική σημασία που έχει το φαινόμενο της διεύρυνσης της φοίτησης των μειονοτικών μαθητών στο γυμνάσιο. Δηλώνει κυρίως την επιθυμία ένταξης στην ελληνική κοινωνική πραγματικότητα και αποτυπώνει βαθύτε-

ρους μετασχηματισμούς στο κοινωνικό και το πολιτισμικό πεδίο. Συμβολίζει ένα άνοιγμα σε σχέση με τους κλειστούς ορίζοντες των τοπικών παραδοσιακών κοινωνιών που χαρακτηρίζουν κυρίως τις αγροτικές ομάδες του μειονοτικού πληθυσμού και δημιουργώντας προϋποθέσεις κοινωνικής κινητικότητας οδηγεί παράλληλα στην αμφισβήτηση των παραδοσιακών δομών και κοινωνικών σχέσεων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις αλλαγές που συντελούνται σε σχέση με το φύλο και στην καθοριστική σημασία που έχει η διεύρυνση της πρόσβασης των κοριτσιών της μειονότητας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η ανάλυση επιχειρεί να δείξει πώς διαπλέκονται κοινωνικοί και πολιτισμικοί καθορισμοί στη διαμόρφωση των συλλογικών συμπεριφορών, ενώ παράλληλα εξετάζει τους ιδεολογικούς παράγοντες που δρουν ανασταλτικά στη φοίτηση στο δημόσιο γυμνάσιο και συνδέονται με τους φόβους αλλοίωσης της μειονοτικής ταυτότητας. Τέλος το ενδιαφέρον εστιάζεται στα ισχυρά εκπαιδευτικά εμπόδια που συναντά η ένταξη των μειονοτικών μαθητών στην ελληνόφωνη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με πιο καθοριστικό το πρόβλημα της σχολικής αποτυχίας και της εγκατάλειψης του σχολείου. Το πρόβλημα αυτό εξετάζεται μέσα από ένα κοινωνιολογικό πρίσμα με έμφαση στην ταξικά καθορισμένη απόσταση που χωρίζει τα παιδιά της μειονότητας από τη σχολική κουλτούρα, απόσταση που γίνεται ακόμη μεγαλύτερη λόγω της διαφορετικής γλώσσας και ταυτότητας.